

SEMINARIESERIE SOM METOD FÖR SAMVERKAN MELLAN OLIKA AKTÖRER



Innehållsförteckning

Innehållsförteckning	2
Sammanfattning	3
1. Bakgrund	4
2. Upplägg seminariserie	4
3. Innehåll seminariserie	6
4. Uppföljning resultat, seminariserie	10
5. Genomförande erfarenhetsutbyte	11
6. Uppföljning av resultat, erfarenhetsutbyte	12
7. Slutsatser	12
8. Framgångsfaktorer för fortsatt utveckling och uppehållande av resultat	13
9. Vilka utmaningar möter kommunerna i det närvarofrämjande arbetet?	14
10. Ifous reflektioner	15

Sammanfattning

”Att främja skolnärvaro och förebygga skolfrånvaro” är en seminarieserie som riktar sig till medarbetare i skola, socialtjänst och hälso- och sjukvård i Stockholms län och som bekostas av läns gemensamma stimulansmedel för psykisk hälsa. Seminarieserien baserar sig på den senaste forskningen och genomförs av Ifous, på uppdrag av Uppdrag Psykisk Hälsa Stockholms län. Syftet är att förstärka kommunernas arbete med att främja skolnärvaro, förebygga närvaroproblem och utveckla samverkan på flera nivåer i dessa frågor.

Seminarieserien fungerar som ett processtöd och en metod som bygger på deltagarnas egna erfarenheter, där det krävs eget engagemang både under och mellan seminarietillfällena. Inför varje tillfälle läser deltagarna in sig på ett ämnesområde som de sedan diskuterar tillsammans med deltagare från andra verksamheter, i andra roller och funktioner. Tanken är att varje seminarietillfälle skapar förutsättningar för en ökad samverkan på vetenskaplig grund. Dels genom samtal med medverkande experter, dels genom samtal och diskussioner med andra.

Ifous erbjöd även alla deltagande kommuner och stadsdelar att delta i ett uppföljande erfarenhetsutbyte i syfte att dela kunskap, arbetssätt och erfarenheter med varandra över kommungränserna.

Denna rapport är tänkt att fungera som ett stöd för kommuner och regioner som vill använda sig av processtöd som metod för samverkan, inte bara i skolnärvarofrämjande syfte. Vi går igenom tankarna bakom metodupplägget och alla exempel och lärdomar är hämtade från de 13 seminarieserier som genomfördes hösten 2020 – våren 2022.

Henrik Hamilton
Projekt- och processledare Ifous
Juni 2022

1. Bakgrund

Sedan hösten 2020 har 11 kommuner och två stadsdelar i Stockholms län genomfört seminarieriet "Att främja skolnärvaro och motverka skolfrånvaro". Inledningsvis planerade Ifous och UPH Stockholms län att seminarieriet skulle genomföras i fysisk form, med processledare och deltagare på plats och medverkande experter på länk. Pandemin satte dock käppar i hjulet och alla seminarier utom ett genomfördes digitalt. Det digitala formatet visade sig fungera väl och möjliggjorde också för medverkan av fler deltagare.

I syfte att ta reda på hur deltagarna upplevde varje seminarietillfälle och vad seminarieriet lett till för resultat fick deltagarna fylla i en enkät.¹ Seminarieriet följdes också upp i intervjuer med de deltagande kommunernas/stadsdelarnas kontaktpersoner och med de deltagande experterna.

Denna rapport bygger på:

- uppföljande enkäter med de medverkande,
- intervjuer med kontaktpersoner hos de olika huvudmännen
- intervjuer med deltagande experter, forskarna Helena Andersson och Malin Gren Landell,
- dokumentation från diskussioner under seminarier och efterföljande erfarenhetsutbyte.

Hösten 2022 följer FoU Nordväst seminarieriet för att följa upp och med utgångspunkt i tillgänglig kunskap, stötta utvecklingen och genomförandet av processtöd. Samtidigt undersöker man även hur väl processtödet fungerar som metod för kunskapsbaserad utveckling av strukturerad samverkan i lokalt närvaroarbeta.

2. Upplägg seminarieriet

På uppdrag av Uppdrag Psykisk Hälsa Stockholms län har Ifous tagit fram ett koncept i syfte att stärka samverkan mellan skola, socialtjänst, hälso- och sjukvård på temat: främja skolnärvaro/motverka skolfrånvaro. Seminarieriet bygger på den senaste forskningen och består av tre separata seminarier (3 timmar/tillfälle) riktade till en kommun/stadsdel följt av ett erfarenhetsutbyte över kommungränserna.

¹ Se bilaga 1: Uppföljningsfrågor efter seminarieriet.

Processtödet riktar sig till personal som arbetar med och/eller för barn och unga i skolåldern; rektorer, lärare, elevhälsa, specialpedagoger, socialtjänst, BUP, politiker, tjänstemän etcetera.

I den modell Ifous använder är en av förutsättningarna att alla nivåer, både i strategiska och operativa roller, och från olika verksamheter medverkar i satsningen för att förändring ska ske "på riktigt". Personal från skola och socialtjänst deltar under alla tre tillfällen och personal från relevanta hälso- och sjukvårdsverksamheter deltar under det tredje tillfället. Minst 20 deltagare har krävts för att diskussioner och gruppsamtal ska leda mot målet: ökad samverkan och förankring i den egna verksamheten.

Varje seminarietillfälle leds av en processledare som inför respektive seminarium skickar ut studiematerial och frågeställningar för deltagarna att ta del av och reflektera kring inför kommande föreläsning och diskussioner. I detta fall i form av skrifterna Ifous fokuserar: *Skolnärvaro, En översikt av forskning om att främja alla barns och ungas närvaro i skolan, Att utreda närvaroproblem och Samverkan och samordnat stöd vid närvaroproblem i förskola och skola*, inspelade föreläsningar och frågeställningar baserade på skrifterna kopplat till den egna verksamheten.

Under respektive seminarietillfälle deltar även en expert som delar med sig av den senaste forskningen på området och fungerar som bollplank under diskussioner och samtal. Att utgå från kommunens/verksamhetens egna problem och ta ansvar för sin egen utveckling är en grundprincip i alla Ifous FoU-program och processtöd. Därför fokuserade Ifous även i denna seminarieserie på att ge diskussionerna en framträdande roll där de deltagande "experterna", forskarna Helena Andersson och Malin Gren Landell, fungerade mer som bollplank än föreläsare.

Deltagarna delas in i grupper som, så långt som möjligt, ska vara de samma under hela serien för att främja möjligheten till fortsatt samarbete och skapa de relationer som krävs för att komma djupare i samtalen. Gruppdiskussionerna dokumenteras av processledaren för att sammanställas och delas med deltagarna efteråt. Som dokumenteringsverktyg användes Padlet, menti och mejl.²

² Padlet och Menti är två internetbaserade dokumentationsverktyg. Se www.padlet.com och www.mentimeter.com

Under varje seminarium genomförs gruppdiskussioner utifrån olika frågeställningar och mellan varje seminarietillfälle får deltagarna olika uppdrag för att förbereda sig inför kommande diskussioner och samtal. Ifous menar att detta arbetssätt tillsammans med att deltagarna avsätter tid för att läsa och reflektera kring texter baserade på forskning, är en framgångsfaktor för det fortsatta arbetet lokalt. Deltagarna behöver forma och (om)formulera sina tankar utifrån en vetenskaplig grund.

Lärande i dialog är väl beforskat och beskrivs bland annat i Ifous slutrapport *Utveckla lärares praktik och profession: Vad, varför, hur och av vem?* (2021:6). Där lyfts dialog fram som ett verktyg för att få teori och praktik att kommunicera med varandra på arenor där teorier, begrepp och praktiska erfarenheter lyfts in för att bearbetas och därefter användas både i forskning och verksamhetsutveckling.⁸

3. Innehåll seminarieserie

Nedan redovisar Ifous innehållet i respektive seminarietillfälle, vilka förberedelser deltagarna behövde göra, vilken expert som deltog och vilka som var de främsta frågeställningarna respektive tillfälle.

Seminarium 1: Skolnärvaro. En översikt av forskning om att främja alla barns och ungas närvaro i skolan.

Vad

Medverkande expert

Hur

[Helena Andersson](#), universitetslektor i pedagogik med inriktning specialpedagogik och författare av rapporten som ligger till grund för seminariet.

Förberedelser

Delar av Helena Anderssons föreläsning *Så främjar vi skolnärvaro – enligt forskningen*, inspelat den 13 februari 2020:

Del 1: <https://youtu.be/F3lua8PLA6U>

Del 2: <https://youtu.be/2t3MVn6eAcQ>

Del 3: <https://youtu.be/KI0lmAt1wy4>

Inledande frågeställningar

*Vad blev jag nyfiken på?
Fanns det något som provocerade mig?*

Genomförande, inledning

I mindre grupper delade deltagarna med sig av och diskuterade de egna reflektionerna från den inspelade föreläsningen.

Utifrån gruppdiskussionen formulerade de en fråga, ett påstående

	eller en reflektion som de lyfte i ett samtal tillsammans med alla grupper och experten Helena Andersson.
Resultat inledande gruppdiskussion	Många deltagare uppgav att de redan kände till mycket av forskningen, men att det var bra att få en repetition och att det gav en bra grund för fortsatt arbete i kommunerna. Flera grupper reflekterade kring vikten av relationen till både elev och vårdnadshavare: Hur skapar man en sådan – och vem är mest lämplig? <i>Hur skapar man förutsättningar för relationsbyggande, när man ska möta så många behov?</i>
Genomförande	Tillsammans i helgrupp såg deltagarna del 4 och 5 av den inspelade föreläsningen följt av fortsatta gruppdiskussioner utifrån frågeställningarna: • <i>Var står vi nu?</i> • <i>Har vi en gemensam kultur/vision inom kommunen/stadsdelen? Är den känd av alla? Om inte – vad behöver vi göra för att det ska bli så?</i> • <i>Vad är vårt nästa steg?</i> • <i>Vad kan vi göra annorlunda eller reflektera över till nästa tillfälle?</i>
Resultat del 2	Diskussionen följdes upp av ett samtal tillsammans med Helena Andersson där det i flera fall kom fram att det i och för sig fanns visioner, kanske till och med strategier, men att dessa inte var kända för alla medarbetare och behövde implementeras tydligare inom verksamheterna. Flera av de medverkande kommunerna såg seminarieserien som ett sätt att göra just det: <i>”Vi kopplade ihop implementeringen och framtagandet av nya (frånvaro-)rutiner med seminarieserien.”</i> <i>”Implementeringen är ett arbete som måste fortsätta på</i>

hemmaplan efter seriens slut. Seminarierna kan vara ett stöd men inte en lösning.”

Avslutning Inför kommande seminarietillfällen uppmuntrades deltagarna att prova på att göra något annorlunda eller reflektera vidare kring något som dykt upp under detta tillfälle.

Seminarium 2: Att utreda närvaroproblem i skolan

Medverkande expert Malin Gren Landell. leg. psykolog och tidigare regeringens utredare av problematisk skolfrånvaro samt författare av rapporten som ligger till grund för seminariet.⁹

Förberedelser Utöver uppmaningen att reflektera vidare kring något eller prova att göra något annorlunda baserat på det första tillfället, förberedde sig deltagarna också genom att läsa **Att utreda närvaroproblem i skolan**.

Under läsningen valde de ut tre till fem citat, ett par reflektioner och eventuella frågor.

Genomförande, inledning Under det inledande diskussionspasset samtalade deltagarna i mindre grupper om vilka citat de hade valt ut, där varje deltagare först fick berätta om vilket/vilka citat de valt och varför. Därefter diskuterade grupperna vidare utifrån de citat som kändes mest relevanta för den egna kommunen eller stadsdelen.

Genomförande Gruppdiskussionerna sammanfattades i en padlet – och en del grupper (eller alla, beroende på antal deltagare) gav även en muntlig sammanfattning under seminariet.

Utifrån detta återkopplade Malin och gav konkreta råd till deltagarna.

Seminarium 3: Samverkan och samordnat stöd vid närvaroproblem i förskola och skola

Medverkande expert	Malin Gren Landell. leg. psykolog och tidigare regeringens utredare av problematisk skolfrånvaro samt författare av rapporten som ligger till grund för seminariet.
Förberedelser	<i>Ifokus fokuserar: Samverkan och samordnat stöd vid närvaroproblem i skola och förskola.</i>
Genomförande, inledning	I mindre grupper upprättade deltagarna en vision kring hur samverkan mellan olika verksamheter ser ut om tio år. Utgångspunkten var identifierade styrkor och utvecklingsbehov de ser i dagsläget.
Genomförande	Inledningsvis användes visionen för fortsatt dokumentation av styrkor och utvecklingsområden som man kunde använda sig av. Men, med tiden konkretiserades övningen och grupperna upprättade en egen handlingsplan utifrån: • <i>Vad bör vi göra direkt?</i> • <i>Vad kan vi göra inom ett år?</i> • <i>Vad kan vi göra på längre sikt?</i>
Resultat	Många kommuner såg att de behövde börja arbeta med implementeringen av närvaro- och samverkansrutiner direkt, men det kom även upp en hel del praktiska och konkreta åtgärder i form av att genomföra samverkansmöten eller att återkommande informera föräldrar om närvaroarbetet i till exempel föräldramöten. På längre sikt såg man generellt framför sig ett väl fungerande samverkansarbete, som kunde ta sig olika uttryck: <i>”En samsyn mellan instanser med ett paraply av stöd och insatser som har snabbt till beslut.”</i>

”Socialtjänsten syns mer på skolor för att avdramatisera och sänka tröskeln till exempel genom att delta på föräldramöten, personalmöten eller liknande.”

Avslutning

Utkasten till handlingsplaner låg till grund för samtalspasset tillsammans med Malin som delade reflektioner och gav konkreta råd inför det kommande, lokala arbetet.

4. Uppföljning resultat, seminarieserie

I syfte att ta reda på hur deltagarna upplevde seminarieserien skickade Ifous ut en digital enkät till alla i samband med det sista seminarietillfället. Frågorna har delvis omformulerats och vässats över tid, men svaren visar tydligt att deltagarna anser att seminarieserien har bidragit till att utveckla samverkan på hemmaplan.

Diskussioner med andra funktioner och verksamheter är det som främst lyfts som positivt, men även att nya kontakter skapats som ger en bra grund för fortsatt och fördjupad samverkan. En deltagare skrev:

”Jag tror att få ett ansikte på och tala med och få ta del av andras situation och tankar inom skola och psykiatri gör det lättare att samarbeta och lyfta luren.”

Inför det fortsatta arbetet lyftes även att seminarierna skapar en gemensam och god utgångspunkt för kommunens medarbetare att stå på.

Många menade att alla tillfällen varit lika bra, men flera lyfte att det sista tillfället var allra mest givande. En tänkbar förklaring är att man vid detta tillfälle har vant sig vid det något annorlunda upplägget och att fokus låg på *samverkan* mellan olika funktioner – något som många huvudmän upplever som det allra svåraste.

Svaren visar också att en majoritet av deltagarna hade förberett sig, helt eller delvis, genom att utföra uppgifterna inför och mellan varje tillfälle.

5. Genomförande erfarenhetsutbyte

I anslutning till seminarieserierna fick Ifous i uppdrag att genomföra ett erfarenhetsutbyte med tio av de kommuner i Stockholms län som medverkat helt eller delvis i seminarieserien. Syftet var att ytterligare stärka kommunernas arbete med att främja skolnärvaro, utbyta och sammanställa samlade erfarenheter.

Denna gång träffades grupperna fysiskt för att under tre timmar lyssna till en föreläsning med forskaren Malin Gren Landell på temat: *Skolnärvaro – från 2022 och framåt* följt av ett samtalspass där kommunöverskridande grupper delade sina erfarenheter utifrån fyra frågeställningar:

- *Var står vi i dag i vårt arbete med att samverka för att främja skolnärvaro?*
- *Vilka framgångsfaktorer behöver vi ha koll på för att fortsätta utveckla vår samverkan?*
- *Vad är vi bra på? Vad skulle vi kunna lära andra när det gäller samverkan?*
- *Vad har vi svårt med? Vad skulle andra kunna lära oss?*

Flera kommuner beskrev att de befinner sig i en implementeringsfas och att man ser deltagandet i både seminarieserien och erfarenhetsutbytet som ett sätt att skapa en gemensam grund att stå på. Flera har också genomfört konkreta insatser efter seminarieserien (se nedan).

Många tar upp vikten av en struktur för att fånga upp oroande frånvaro tidigt:

”Skola och förskola behöver ha rutiner som snabbt fångar upp elever som har en stigande frånvaro.”

När det gäller de svårigheter som fortfarande finns kvar är samverkan med vårdnadshavare ett återkommande tema.

”Ett problem kan vara att man missar att samverka ordentligt med föräldrar som kan upplevas som knepiga. Vi behöver se till att jobba för att få till denna samverkan så gott som möjligt även om det kan vara svårt.”

6. Uppföljning av resultat, erfarenhetsutbyte

Även efter erfarenhetsutbytet skickade Ifous ut en uppföljande enkät till alla deltagare, med en svarsfrekvens på 41 %. Varje påstående i enkäten besvarades på en skala mellan 1 och 4, där 4 innebar att man helt instämde med påståendet och 1 att man var av motsatt åsikt.³ 72 % av de svarande tyckte helt och fullt att erfarenhetsutbytet varit givande och intressant medan resterande 28% gav det näst högsta betyget.

Av utvärderingen framgår också att en föreläsning följt av diskussioner med representanter från andra aktörer uppskattades. Erfarenhetsutbytet ledde till nya tankar och idéer och att man bytte kontaktuppgifter, något som möjliggör vidare utbyten och samverkan.

”Jag med fler är tacksamma för de här träffarna och för att närvarofrågan hålls tydligt på agendan. Det är en viktig uppgift att arbeta vidare med nu och framöver.”

Det framkom även önskemål om fortsatta erfarenhetsutbyten:

”Hoppas det blir någon mer uppföljning? Vore spännande att få träffa Stockholmskommunerna som gjort seminarieriet igen och få en uppdatering från Malin på detta sätt. Kanske varje år runt denna tid.”

7. Slutsatser

Både enkäter och intervjuer bekräftar att seminarieriet har bidragit till såväl ett fördjupat fokus på närvaroarbeta som en ökad samverkan hos i princip alla medverkande kommuner. Den har lyft frågan och hjälpt till att skapa en gemensam bild och kunskapsbas inom de olika verksamheterna.

Kommunerna arbetar på olika sätt och utifrån olika förutsättningar, men flertalet vittnar om konkreta förbättringsåtgärder. En kommun har till exempel tagit fram nya mallar för utvecklingssamtal och andra har tagit fram nya rutiner för närvaroarbetet eller ökat systematiken för att utreda frånvaron.

³ Se bilaga 2: Uppföljningsfrågor efter erfarenhetsutbyte

Hur man valt att skapa sammanhang och förförståelse inför seminarieserien verkar i många fall ha varit avgörande för resultatet. Flera av de intervjuade aktörerna önskade att de genomfört ett förmöte där man dels diskuterat nuläget, syftet med sitt deltagande och vad man vill ha ut av seminarierna. Andra lyfte vikten av ett internt eftermöte för att prioritera och besluta hur man ska arbeta vidare utifrån de inspel och den kunskap serien gett. Men, även där man inte hade förankrat seminarieserien som en del av ett pågående arbete beskriver de intervjuade positiva resultat, bland annat:

”Det har blivit mer diskussioner och samtal om skolfrånvaro hos oss eftersom ni erbjudit något som gjort att det kommit upp till ytan. Det finns ”på agendan” på ett annat sätt än tidigare.”

De allra flesta lyfter värdet av att sitta gemensamt, lyfta och diskutera skolfrånvaro tillsammans med personal från andra verksamheter och andra funktioner:

”Den (seminarieserien) bidrog i att höja förståelsen och nivån på hur man kan se på olika aspekter på från- och närvaro.”

Som en följd av seminarieserien har en av de medverkande kommunerna inlett ett forskningssamarbete tillsammans med Helena Andersson där man ska lyfta elevernas perspektiv på skolfrånvaro.

8. Framgångsfaktorer för fortsatt utveckling och uppehållande av resultat

I diskussionerna under erfarenhetsutbytet beskrev flera kommuner att man befinner sig i implementeringsfasen av nya rutiner och dokument. För att fortsätta att utvecklas är det viktigt att lyckas med denna implementering. De gemensamma seminarietillfällena har, som tidigare beskrivits, bedömts vara en hjälp i detta. Men, deltagarna behöver även fortsätta med ett långsiktigt, strukturerat implementerings- och samverkansarbete.

Flera nämner att de försöker arbeta mer proaktivt och strukturerat med tidigt stöd och närvarofrämjande arbete. Bland annat reflekterar man över hur lokalerna är utformade för att möta elevers olika behov, flexibla arbetssätt och vikten av det relationsskapande arbetet. Man vittnar ofta om att när eleven väl har blivit långtidsfrånvarande blir arbetet med att få tillbaka hen mycket svårare.

”En framgångsfaktor är vikten av varje lärares aktiva nyfikenhet och intresse av att bygga relation med alla sina elever...”

Kommunerna lyfter flera olika modeller för samverkan, och troligen behöver dessa anpassas lokalt. Det viktiga är att bygga in strukturer och organisation för detta så att modeller och arbetssätt inte blir personberoende. Samverkan mellan skola och socialtjänst verkar ha kommit betydligt längre än den med regionen. Hälso- och sjukvård var lågt representerade under seminarietillfällena, något som är tydligt även i de uppföljande samtalen med huvudmännen.

9. Vilka utmaningar möter kommunerna i det närvarofrämjande arbetet?

Att samverkan är komplicerat vet vi, annars hade varken skriften på temat eller seminarie-serien kommit till. Ofta har man olika syn på skolfrånvaro utifrån sin funktion. Från ett par håll lyfts att socialtjänsten tidigare har sett skolfrånvaro enbart som skolans problem.

Helhetssyn och helikopterperspektiv på närvaroarbetet kan också vara en svårighet på hemmaplan. Tidsbrist anges ofta som anledning - man har inte tid att träffas verksamhetsöverskridande, och även om några berättar om ett gott samarbete med socialtjänsten har många svårt att få med hälso- och sjukvård i arbetet:

”På BUP och Habilitering har de inte tid med samverkan.”

Just helhetsgreppet är viktigt också för att seminarierna ska få effekt på längre sikt. Efter varje seminarietillfälle har alla anteckningar med reflektioner och idéer samlats ihop och tillgängliggjorts för kommunerna av processledaren. För att anteckningarna ska komma till nytta är det viktigt att gemensamt sammanställa och diskutera dessa efter seminarieseriens slut, annars är risken stor att de faller i glömska.

”Det kom fram i grupperna – det görs en massa saker, men på olika håll och vi har inte koll på varandra.”

Ingen av de medverkande kommunerna har involverat vårdnadshavare eller elever i framtagande av rutiner för närvaroarbetet.

10. Ifous reflektioner

När vi som arrangerat seminarieserien reflekterar över vårt arbete ligger fokus framför allt på:

Digitalt eller fysiskt seminarieformat?

På grund av Covid 19-pandemin genomfördes i stort sett alla tillfällen digitalt, något som både har för- och nackdelar. Formatet möjliggjorde för fler deltagare att delta, samtidigt som det är rimligt att anta att det varit lättare för deltagarna att prioritera annat som dykt upp under seminarierna när det bara har varit att lämna datorn eller öppna sin mejlkorg.

Pandemin har troligen försvårat möjligheterna att få ut full effekt av serien liksom det uppföljande arbetet med att främja skolnärvaro på hemmaplan.

Hösten 2022 genomför Ifous seminarieserien i fysiskt format och det blir spännande att se om det är någon skillnad i verkan hos de huvudmän som genomför seminarierna på plats.

Gruppdynamik

Som alltid är gruppen viktig för vad deltagaren får ut i diskussioner och samtal. En del fick ut mycket, andra upplevde att de inte kom ner på djupet. Även här är det nära till hands att misstänka att det digitala formatet var en försvårande omständighet och att det underlättar om kommunen/stadsdelen delar in grupperna utifrån förkunskaper om vilka deltagare som arbetar nära varandra etcetera.

Fokus för diskussionerna – vikten av bredd bland deltagarna

Trots att både föreläsningar och skrifter lyfter skolfrånvaro som en strukturell utmaning är tendensen att diskussionerna, både i mindre grupper och gemensamt, hamnar på individnivå. Fokus låg ofta på barnen som har problematisk frånvaro.

Här tror Ifous att det är avgörande att involvera medarbetare från flera verksamheter och aktörer. Om samtalen i högre grad hade utgått från verksamheten och vad lärare, elevhälsa och annan personal inom till exempel BUP/första linjen och socialtjänsten kan göra, menar vi att det skulle gynna det närvarofrämjande arbetet. Lärarnas relationsskapande arbete kom ofta upp vid det första tillfället och det hade varit bra om fler medarbetare från skolan medverkade i serien.

Vad kan man göra konkret för att möta elevers behov redan *innan* frånvaron blir ett problem eller förvärras?

Nätverk och fortsatt erfarenhetsutbyte

I samband med det uppföljande erfarenhetsutbytet är det glädjande att se att flera bytte kontaktuppgifter och på så sätt gör det möjligt att fortsätta diskussioner och samverkan över kommungränserna.

Slutligen: tre seminarier kommer inte att göra underverk och helt förändra det arbete som görs hos de medverkande aktörerna i Stockholms läns kommuner och stadsdelar. Men, genom serien har deltagarna fått ta del av den senaste forskningen och därmed fått fördjupade kunskaper, verktyg och modeller att använda sig av sitt viktiga arbete på hemmaplan. Att skapa och upprätthålla effektiv samverkan mellan alla inblandade verksamheter och nivåer är lättare sagt än gjort – nu finns i alla fall förutsättningarna.